

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:398.51(477) «17/19»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-9-14>

Тетяна Кароєва

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, доцент (Україна)

Поширеність лубочної книги в українських губерніях XVIII – початку XX ст.

Анотація. У статті розглядається поступове зростання присутності лубочної книги в книжковому середовищі українських губерній XVIII – початку XX ст.: від ситуації, коли російськими торговцями поширювалася російська продукція російських видавців, до поступового освоєння цього бізнесу місцевими діячами. Спочатку з'явилися українські видавці лубочної книги, потім українські торговці та україномовна лубочна книга, як перекладна з російської, так й оригінальна, причому з часом навіть російські видавці почали її продукувати для українських теренів.

Ключові слова: лубочна книга, Україна, народна книга, книжкова культура, офені

Сучасні науковці вважають лубочну літературу одним з прообразів масової літератури на теренах Російської імперії. Соціально-економічні процеси XIX ст., що відбувалися на тлі стрімкого розвитку капіталістичних стосунків, вплинули на формування нового світовідчуття і культурно-психологічного сприйняття навколишньої дійсності пересічними людьми. Лубочна книга з явища народної культури перетворилася на посередника, який вів читача, особливо низового, у масову книжкову культуру, а, отже, в єдиний загальнодержавний інформаційний простір. І оскільки лубочна продукція вважається явищем російської культури, тому цікавим представляється з'ясування її поширеності на українських теренах, тобто те, як український читач втягувався в російську масову книжкову культуру. Враховуючи ігнорування бібліотеками такої книги, єдиним каналом її поширення була торгівля. Але ж наскільки б дешево вона не коштувала, для її придбання потрібні гроші. Ця обставина ще більше підкреслює феномен поширення лубочної книги, яка до того ж безпосередньо не сприяє матеріальному забезпеченню її власника.

З кінця XVIII ст. дослідники і критики розглядали лубочну книгу в межах критичного просвітницького підходу: вивчалася утилітарне її призначення, культурна / змістова якість видань, необхідність втручання інтелігенції у процес її творення, вплив лубочної продукції на культурний рівень населення. Втім наприкінці XIX ст. інтелектуали почали змінювати своє ставлення до неї. З'явилися колекціонери лубочної картинки, вони почали друкувати перші її дослідження, організовувати виставки. З встановленням радянської влади це явище культури воліли замовчувати. Нині лубочну книгу активно вивчають російські дослідники А. Блюм [1], А. Рейтблат [21], Л. Родіонова [22], О. Хромов [25], проте українські не приділяють їй належної уваги. Крім загальної констатації факту про популярність таких видань, спеціально не досліджують. Окремі відомості можна знайти в історико-книгознавчих студіях С. Петрова [17], Т. Кароєвої [10; 11].

Як відомо, технологія виготовлення друківаних «народних» картинок прийшла в Росію з Європи через Україну та Білорусь. Власне лубочна картинка відома з XVII ст., відповідно, тоді вона могла з'явитися на слобідських та лівобережних українських землях. Втім однозначно можна стверджувати, що для українського суспільства вона була знайома щонайменше з XVIII ст. Уже наприкінці того століття І. Котляревський в «Енеїді» легітимізував її. В оселі царя Латина – на його «мальованнях» зібрані герої народних казок, билин, переказів, перекладних лицарських романів. Тут є «патрети всіх багатирів», зокрема українських героїв Іллі Муромця, Железняка (Максима Залізняка), Гаркуші (запорожця Семена Гаркуші) тощо. На щиті Енея втілено список інших казкових героїв-богатирів і героїв лубочних картин – малий Телешик, змія Жеретія, Котигорох, Іван-царевич, Кухарчич, Сучич і Налетич, Козьма-Дем'ян і лицар Марципан [7, с. 59]. Тобто уже І. Котляревський вважав за потрібне згадати таку поширену практику прикрашання оселі. А на початку XIX ст. Г. Квітка-Основ'яненко писав, що низовому читачу «швидше за все потрапить ... до рук "Жизнь Ваньки Каина, Совестьрада с товарищей"», бо лубочну книжку той читає «з насолодою, тому що читає і скільки-небудь розуміє» [19, с. 530]. Отже, на початку XIX ст. й лубочна книга була звичною для українського читача.

Вочевидь на правобережні українські землі лубочна книга проникла з інкорпорацією цих теренів до складу Російської імперії.

Лубочною продукцією торгували офені – дрібні торговці вроздріб. У середині XIX ст. Лівобережну Україну обслуговували офені – вихідці з Костромської губернії, Правобережну – з Ковровського повіту Володимирської губернії [5, с. 533]. Російський книгознавець А. Соловійов вважає, що до 1860-х рр. основними центрами поширення лубочної продукції в імперії були Нижегородський та українські ярмарки [23, с. 101]. А за спогадами відомого російського видавця-лубочника І. Ситіна, на початку 1860-х рр. його московський господар – видавець П. Шаралов, торгуючи книгами, щороку мав 10-12 тис. руб. на Холуйському ярмарку, 4-5 тис. руб. – Нижегородському та до 3 тис. руб. – українських [24, с. 26]. Сам майбутній воротила цього бізнесу І. Ситін наприкінці 1860-х рр. регулярно возив товар для офенів в Харків для українських ярмарків. «У Малоросії, в селах, нас запрошували навперебій, і в усіх заїздах ми були бажані гості»; «Особливо розростався попит на картини великим постом, перед паскою. Найбільше купувалися картини на Україні, де господині навперебій одна перед одною поспішали прибрати свою хату "заради празника" ...», – згадував він згодом [24, с. 23, 44].

За браком стаціонарних книгарень ярмарки і базари залишалися єдиним способом придбання книги для соціальних низів й наприкінці XIX ст. На теренах українських губерній тоді відбувалося 3 978 ярмарків впродовж року [3, с. 598], і у багатьох населених пунктах були визначені базарні дні, тому для офенів українські ринки були зручним місцем торгівлі, причому максимально наближеним до покупця. У 1892 р. під час обстеження лубенського Покровського ярмарку (Полтавська губернія) дослідники з'ясували, що офені мали товару (книг та дрібного галантерейного краму) приблизно на 150 руб. кожний. У кожного було до 400 видань [28, с.410-411].

Тривалий час на практику розповсюдження лубочних видань влада уваги не звертала, проте з поширенням грамотності і зростанням тиражів спробувала контролювати цей канал комунікації. Стимулювали її до того й революціонери-народники, які використовували популярність цієї продукції, щоб поширювати свої ідеї. Так, одна з найпопулярніших брошур С. Степняка-Кравчинського мала назву «Походження пошехонцев...», або ще «Мудрица Наумовна» та «Сказка Говоруха». Інша брошура називалася теж по-казковому «Про чотирьох братів та їхні пригоди» [18, с. 234]. З 1877 р. для розносної торгівлі книгами запровадили вимогу про спеціальний дозвіл від губернатора [24, с. 59], тому багато дрібних офенів покинули цей промисел. Втім уже в циркулярі міністерства внутрішніх справ №2783 от 12 липня 1881 р. рекомендувалося не заважати діяльності торговців лубочними виданнями, оскільки ті відповідають народному менталітету та їхнє поширення не має ніяких шкідливих для державної влади наслідків [16].

На початок XX ст. провідні російські видавці лубочної книги І. Ситін, О. Коновалова, Є. та Т. Губанови мали свої торгові представництва в Києві, Одесі, Харкові, куди товар доставляли залізницею, а вже звідти відправляли в регіони, відповідно це здешевлювало доставку, а для офенів зменшувало залежність від важких умов кредиту та випадковостей торгівлі.

Як повідомляє В. Волошенко, на зламі XIX – XX ст. серед прохачів про дозвіл на розносну чи розвізну торгівлю друкованою продукцією на ярмарках і базарах Харківської губернії були вихідці з Харківської, Чернігівської, Полтавської, Подільської, Рязанської, Тульської, Курської, Олонецької, Орловської, Уфимської губерній та Облaсті Війська Донського. За її спостереженнями, дозвіл частіше надавався тим, хто тимчасово або постійно мешкав у Харківській губернії, зокрема 58,6% селян – претендентів на заняття книготорговельним промислом – походили з українських губерній [6, с. 167]. Отже, на кінець XIX ст. офенський промисел був засвоєний і місцевими мешканцями.

Наприкінці 1890-х рр. у львівському журналі «Літературно-науковий вістник» було подано результати обстеження одного з українських сіл Наддніпрянської України. Усього знайшли 866 книг, з них: 409 – релігійного змісту (178 – церковнослов'янською мовою, 231 – російською), 298 – лубочних, 54 – підручників, 18 – різного змісту (випадкових, на зразок «Каталог музикального магазину», «Устав общества велосипедистов» тощо), 5 – з сільського господарства. Були також 72 українські книжки (розповсюджувались завдяки земській книжковій торгівлі) [27]. Оскільки лубочні видавці активно друкували житійну літературу, то частину згаданих релігійних видань, зокрема 177 житійних, також можна зарахувати до лубочної продукції. Отже, понад половина наявних книг було скоріше лубочного походження. І це на тлі того, що в селі існував земський книжковий склад, понад 40 років діяла школа, через яку також намагалися прищепити певний смак до читання.

Лубочна книга настільки заповнила читацьке середовище, що багато українських громадських і культурних діячів початку XX ст. (Б. Грінченко [4], С. Єфремов [8], О. Лотоцький [14], С. Черкасенко [12]) у спогадах залишили свідчення про роль лубочної книги в їхньому становленні як читачів. Вони писали про «повень лубкової макулатури» [12, с. 74], відзначаючи її поширеність серед населення.

Одним із ключових факторів цього були вартість та тираж видань. Хоча їхня ціна поступово зростала, але вони залишалися найдоступнішою книжковою продукцією для широких мас. На початку ХХ ст., як правило, книги до 8-16 стор. коштували приблизно 1-2 коп., 48 стор. – 4 коп.; 108 стор. – 15 коп. Хоча вартість книг обмежувала їхню привабливість, тим не менш частина населення вважала такі витрати розумними, тому важливим був факт фізичної доступності видань. Офені забезпечували їхню наявність на ринкові за умови великого тиражу. Існувала видавнича практика, перевірена часом, залежності тиражу видання від його обсягу. Зазвичай, якщо брошура мала обсяг на 1 «лістівку» (32 сторінки), то друкувалося 10 тис. прим., якщо 2-3 «лістівки» – 6 тис. прим. Практично весь тираж реалізовувався упродовж року, а через рік-два за необхідності здійснювалося нове перевидання. На початку ХХ ст. тиражі зросли до 20-25 тис. прим. Популярні назви постійно передруковувалися, наприклад, книги про Бову-королевича упродовж ХІХ – початку ХХ ст. друкувалося понад 200 разів [13], Єруслана Лазаровича – понад 100 [20]. Загалом сумарний річний тираж лубочних видань вражав. Так, за підрахунками В. Вахтерова, у середині 1890-х рр. досяг 15 млн прим. [2, с. 6]. Це призводило до того, що зацікавлені читачі знали назви улюблених книжок і постійно їх запитували, стимулюючи передрук.

Лубочні видавці, турбуючись про зростання свого комерційного успіху, спробували започаткувати російськомовний друк в українських губерніях щонайменше з кінця 1870-х рр., згодом української тематики, а після 1881 р. – україномовний [10, с. 91]. Заради завоювання нових споживачів, за нашими підрахунками, з 1880-х до 1917 рр. україномовних лубочних видань було зроблено близько 350. У 1908-1913 рр. світ побачили 83 назви сумарним тиражем 848,56 тис. прим. [15]. Це був найбільший сумарний тираж україномовної літератури серед інших видів літератури того часу. Тут спостерігалися й найбільші тиражі видань, наприклад: 40 тис. прим. збірки Т. Безшляха «Не любо – не слухай, брехать – не мишай» (Одеса, 1911) [15]. Видавці прилаштовували традиційні лубочні твори до українських реалій, пропонуючи «Бову-королевича» із підзаголовком «чоловик Полтавський, богатырь басурманський» (Київ, 1896), як записаного Ф. Устенком-Гармашем зі слів діда Кирика Онопрійчука, причому на обкладинці Бова зображувався у типовому одязі запорозького козака. Пробували видавці використовувати зразки української класики, друкуючи, наприклад, «Енеїду» І. Котляревського, «Разбойника Кармелюк» М. Старицького. Навіть московськими видавцями друкувалися книги спеціально для українських читачів, наприклад, за 1905-1909 рр. І. Ситін підготував 21 видання збірок оповідок та історій О. Півня загальним тиражем майже 180 тис. прим. [10, с. 92].

Українські інтелектуали на початку ХХ ст. уже вловили цю тенденцію. І оцінили такі видання як такі, що «привчають широкі маси народу до українського слова, до української книжки» [9]. Б. Грінченко для привчання читачів до україномовної літератури запропонував спеціально створювати українську лубочну літературу, оскільки вона була знайома народу за формою, лише вважав необхідним надати їй просвітницького характеру [26].

Крім україномовної, наприкінці ХІХ ст. з'явилася нова тематична література – численні збірки куплетів, шансонеток тощо, тобто творів, що відображали міську культуру українських теренів, на зразок: «Развеселый пьяница: куплеты и рассказы с букетом коньяку, рому, шампанского и матушки-монопольки» (Одеса, 1903), «Песни и куплеты Шлемки» (5-е вид., Київ, 1908), Нудель А. «Новые куплеты Шаровары : А хухим фин дер маништано» (Одеса, 1911), «Спивы та оповидання Кума Мыколы» (Київ, 1914).

На початок ХХ ст. лубочна продукція отримала таке визнання, що навіть уряд взяв на озброєння лубочну стилістику і почав використовувати її для ідеологічної обробки населення, що найяскравіше проявилось з появою лубочної книги про російсько-японську, особливо Першу світову війну, поштових листівок та журнальних ілюстрацій.

Отже, лубочна книга в українських губерніях була звичним явищем упродовж ХІХ – початку ХХ ст. За її допомогою соціальні низи активно втягувалися у читацьке середовище, причому українці в такий спосіб входили у в єдиний російський інформаційний простір. Втім якщо первинно тут поширювалася російськими офенями російська продукція російських видавців, то згодом з'явилися місцеві видавці та офені, а потім почалося формування власної української лубочної книги, що серед іншого свідчило про самостійність розвитку української масової книжкової культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Блюм А.В. Русская лубочная книга второй половины XIX века // Книга : исслед. и материалы. Москва, 1981. Сб. 42. С. 94-114.
2. Вахтеров В.П. Внешкольное образование народа. Москва, 1896. 380 с.
3. Виноградов В.В. Ярмарки // Россия в конце XIX в. / под общ. ред. В.И. Ковалевского. Санкт-Петербург, 1900. С. 594-601.

4. Вільхівський Б. [Грінченко Б.] Нові українські книги // Зоря (Львів). 1889. Ч. 2. С. 30-35.
5. Военно-статистический сборник. Вып. Россия / под ред. Н. Обручева. Санкт-Петербург, 1871. 922, 235 с.
6. Волошенко В.О. Соціальний аспект торгівлі «літературою для народу» на зламі XIX-XX ст. (на матеріалах Харківської губернії) // Гуржіївські історичні читання. 2014-2015. № 8-9. С. 165-169.
7. Гундорова Т. Висока культура і популярна культура: слов'янський контекст // Слово і час. 2008. № 9. С. 52-63.
8. Єфремов С. Про дні минулі : [спогади] // Молода нація : альманах. Київ, 2003. № 1. С. 134-160.
9. Залізник М. Українська популярна література в 1909 р. // Літер.-наук. віст. 1910. Т. 52. Кн. 12. С. 588-595.
10. Кароєва Т. Видання та поширення україномовної книги у Російській імперії останньої чверті XIX – початку XX ст.: комерційна складова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Серія : Історія. 2014. Вип. 48. С. 90-100.
11. Кароєва Т. Р. Українська лубочна книга як різновид масової літератури: книгознавчий погляд // Вісник Книжної палати. 2014. № 2. С. 30-35.
12. Котяш І. Епістолярій Спиридона Черкасенка як джерело формування його ідейних та художніх поглядів // Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Літературознавство. Тернопіль, 2012. Вип. 34. С. 67-82.
13. Кузьміна В.Д. Рыцарский роман на Руси : Бова, Петр Златых Ключей. Москва : Наука, 1964. 344 с.
14. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 1. Варшава, 1932. 287 с.
15. Низовий М.А. Тематично-цільові аспекти українського дореволюційного книговидання (1901-1917 рр.) // Вісн. Харків. держ. академії культури : зб. наук. пр. Харків, 2012. Вип. 37. С.160-171.
16. Павлов М. Государственная регламентация чтения в России 1890-1917 гг. : автореф. дис. ... канд. филол. наук. : 05.25.04. Санкт-Петербург, 1999. 18 с.
17. Петров С. С. Книжкова справа в Києві. 1861-1917 : монографія. Київ : ЕксОб, 2002. 344 с.
18. Пойда Д.П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866-1900 гг.). Днепропетровск, 1960. 306 с.
19. Примітки // Квітка-Основ'яненко Г. Збір. тв. : у 7 т. Київ, 1981. Т. 7. 590 с.
20. Пушкарев Л.Н. Сказка о Еруслане Лазаревиче. М., 1980. 184 с.
21. Рейтблат А.И. От Бовы к Бальмонту и другие работы по исторической социологии русской литературы. Москва : Новое лит. обозрение, 2009. 448 с.
22. Родионова Л. В. Историко-книговедческие аспекты изучения русского лубка периода Первой Мировой войны : дис. ... канд. ист. наук : 05.25.03 : Москва, 2004 176 с.
23. Соловьев А.А. Из истории книгоношества в России (на примере Владимирской губернии) // Библиоковедение. 2013. № 5. С. 98-107.
24. Сытин И.Д. Жизнь для книги. Москва, 1960. 268 с.
25. Хромов О. Р. Русская лубочная книга XVII-XIX веков: исслед. по истории кн. культуры и технике пр-ва. Москва, 1998. 219 с.
26. Чайченко. [Грінченко Б.] Популярні книжки // Зоря. 1891. 15(27) січ.
27. Что читает деревня? // Киев. старина. 1901. Т.73. № 6. С. 157-158.
28. Яковенко В. С книгами по ярмаркам // Вестник Европы. 1894. Кн. 9. С. 401-419.

Татьяна Кароєва

Винницкий государственный педагогический университет имени Михайла Коцюбинского,
доктор исторических наук, доцент (Украина)

Распространенность лубочной книги в украинских губерниях XVIII – начала XX в.

Аннотация. В статье рассматривается постепенное возрастание присутствия лубочной книги в книжном среде украинских губерний XVIII – начала XX вв.: от ситуации, когда российскими торговцами распространялась российская продукция российских издателей, к постепенному освоению этого бизнеса местными деятелями. Сначала появились украинские издатели лубочной книги, потом украинские торговцы и, наконец, украиноязычная лубочная книга, как переводная с русского языка, так и оригинальная, причем даже российские издатели начали производить ее специально для украинских земель.

Ключевые слова: лубочная книга, Украина, народная книга, книжная культура, офени

ABSTRACT

Tetiana Karoyeva

Vinnytsia Mykhaylo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Dr (History), Associate Professor (Ukraine)

**Abundance of Lubok Books in Ukrainian Provinces
in the 18th – the forepart of the 20th Centuries**

Lubok book is considered to be the Russian analogue of the Western folk book (English *chapbook*, French *La Bibliothèque bleue* and German *Volksbuch*) intended for poorly educated and downscale readers. The fact that lubok book is a Russian culture phenomenon justifies the interest in finding out its prevalence in Ukrainian lands as it was lubok book influence that caused Ukrainian readers to become drawn into mass culture of Russian book and in a broader sense – into Russian information space. Although at first Ukrainian provinces were just the territories where Russian lubok printed matter was being sold, later on, pursuit of commercial advantage motivated entrepreneurs to take account of local readers' needs and tastes. The paper describes gradual increase of lubok book occurrence in the printed matter environment of Ukrainian provinces in the 18th – the forepart of the 20th centuries, starting with the situation when Russian-language publications produced by Russian publishers was being distributed by Russian retailers, and until local entrepreneurs mastered that business step-by-step. At first, there appeared Ukrainian publishers in the late 1870's, followed by Ukrainian retailers, and finally towards the close of the 19th century Ukrainian-language lubok book both translated from Russian and original became available with trendy content at that. At the same time printed matter produced by Russian publishers was being specialized. At first, books covering Ukrainian topics appeared, and later on even Ukrainian-language books became available. Eventually in the forepart of the 20th century, Ukrainian intellectuals began to consider lubok book as an intermediary for familiarizing themselves with Ukrainian language and even more broadly – with the Ukrainian national idea. Then lubok stylistics became recognized nationwide and it even was used by the government for ideological influence on population, which most clearly manifested itself with appearance of lubok books on military matters of the Russo-Japanese war and especially the Great War.

Key words: lubok book, Ukraine, folk/popular book, book culture

REFERENCES:

1. Blyum A.V. Russkaya lubochnaya kniga vtoroy poloviny XIX veka // Kniga : issled. i materialy. Moskva, 1981. Sb. 42. S. 94-114.
2. Vakhterov V.P. Vneshkolnoe obrazovanie naroda. M., 1896. 380 s.
3. Vinogradov V.V. Yarmarki // Rossiya v kontse XIX v. / pod obshch. red. V.I. Kovalevskogo. Sankt-Peterburg, 1900. S. 594-601.
4. Vilkhivskiy B. [Ghrinchenko B.] Novi ukrajinsjki knyghy // Zorja (Ljviv). 1889. Ch. 2. S. 30-35.
5. Voenno-statisticheskij sbornik. Vyp. Rossiya / pod red. N. Obrucheve. Sankt-Peterburg, 1871. 922, 235 s.
6. Voloshenko V.O. Socialjnyj aspekt torghivli «literaturoju dlja narodu» na zlami XIX-XX st. (na materialakh Kharkivskoj ghuberniji) // Ghurzhijsjki istorichni chytannja. 2014-2015. N 8-9. S. 165-169.
7. Ghundorova T. Vysoka kuljtura i populjarna kuljtura: slov'jansjkyj kontekst // Slovo i chas. 2008. N 9. C. 52-63.
8. Jefremov S. Pro dni mynuli : [spoghady] // Moloda nacija : aljmanakh. Kyjiv, 2003. N 1. S. 134-160.
9. Zaliznjak M. Ukrajinsjka populjarna literatura v 1909 r. // Liter.-nauk. vist. 1910. T. 52. Kn. 12. – S. 588-595.
10. Karojeva T. Vydannja ta poshyrennja ukrajinomovnoji knyghy u Rosijskij imperiji ostannjoji chverti XIX – pochatku XX st.: komercijna skladova // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. Karazina. Serija : Istorija. 2014. Vyp. 48. S. 90-100.
11. Karojeva T. R. Ukrajinsjka lubochna knygha jak riznovyd masovoji literatury: knyghoznavchij pohljad // Visnyk Knyzhnoi palaty. 2014. N 2. S. 30-35.
12. Kotjash I. Epistoljarij Spyrydona Cherkasenska jak dzherelo formuvannja jogho idejnykh ta khudozhnykh pohljadiv // Nauk. zap. Ternopil. nac. ped. un-tu im. V. Ghnatjuka. Serija: Literaturoznavstvo. Ternopil, 2012. Vyp. 34. S. 67-82.
13. Kuzmina V.D. Rytsarskij roman na Rusi: Bova, Petr Zlatykh Klyuchey. Moskva : Nauka, 1964. 344 s.
14. Lotocjkyj O. Storinky mynulogo. Ch. 1. Varshava, 1932. 287 s.

15. Nyzovyj M.A. Tematychno-ciljovi aspekty ukrajinskogho dorevoljucijnogho knyghovydannja (1901-1917 rr.) // Visn. Kharkiv. derzh. akademiji kuljтуры : zb. nauk. pr. Kharkiv, 2012. Vyp. 37. S.160-171.
16. Pavlov M.A. Gosudarstvennaya reglamentatsiya chteniya v Rossii 1890-1917 gg. : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. : 05.25.04. Sankt-Peterburg, 1999. 18 s.
17. Petrov S. S. Knyzhkova sprava v Kyjevi. 1861-1917 : monoghrafija. Kyjiv : EksOb, 2002. 344 s.
18. Poyda D.P. Krestyanskoe dvizhenie na Pravoberezhnoy Ukraine v poreformenniy period (1866-1900 gg.). Dnepropetrovsk, 1960. 306 s.
19. Prymitky // Kvitka-Osnov'janenko Gh. Zibr. tv. : u 7 t. Kyjiv, 1981. T. 7. 590 s.
20. Pushkarev L.N. Skazka o Yeruslane Lazareviche. Moskva, 1980. 184 s.
21. Reytblat A.I. Ot Bovy k Balmontu i drugie raboty po istoricheskoy sotsiologii russkoy literatury. Moskva : Novoe lit. obozrenie, 2009. 448 s.
22. Rodionova L. V. Istoriko-knigovedcheskie aspekty izucheniya russkogo lubka perioda Pervoy Mirovoy voyny : dis. ... kand. ist. nauk : 05.25.03 : Moskva, 2004. 176 s.
23. Solovev A.A. Iz istorii knigonoshestva v Rossii (na primere Vladimirskoy gubernii) // Bibliotekovedenie. 2013. № 5. S. 98-107.
24. Sytin I.D. Zhizn dlya knigi. Moskva, 1960. 360 s.
25. Khromov O. R. Russkaya lubochnaya kniga XVII-XIX vekov: issled. po istorii kn. kuljтуры i tekhnike pr-va. Moskva, 1998. 219 s.
26. Chajchenko. [Ghrinchenko B.] Populjarni knyzhky // Zorja. 1891. 15(27) sich.
27. Chto chitaet derevnya? // Kiev. starina. 1901. T.73. № 6. S. 157–158.
28. Yakovenko V. S knigami po yarmarkam // Vestnik Yevropy. 1894. Kn. 9. S. 401–419.

Статтю подано до редколегії 24.03.2019 р.

УДК 94 (477.8)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-14-19>

Ярослав Цецик

Національний університет водного господарства та природокористування,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Участь чорносотенців у виборах на Волині у 1906 – 1912 рр.

Анотація У статті досліджено участь Почаївського відділу Союзу руського народу у виборах до Державної Думи у 1906-1912 рр., проаналізовано головні напрями їх діяльності у краї та їхню передвиборчу програму. Проаналізовано позицію чорносотенців щодо влади та ролі депутатів у суспільно-політичному житті імперії. Визначено їх ставлення до інших політичних угруповань, які функціонували в імперії. З'ясовано роль Російської православної церкви у зміцненні позицій чорносотенців у регіоні.

Ключові слова: Волинь, вибори, Державна Дума, чорносотенці, православне духовенство.

Актуальність статті зумовлена потребою у детальному та неупередженому аналізі участі чорносотенців у виборах до Державної Думи у Волинській губернії у 1906 – 1912 рр. та визначенні основних напрямів їхньої передвиборчої агітації й залучення до цього духовенства.

Мета статті полягає в об'єктивному дослідженні перебігу виборчих процесів на Волині на початку ХХ ст. та аналізі агітаційних передвиборчих видань волинських чорносотенців.

Роль Почаївського відділу Союзу руського народу в виборах до Державної Думи на Волині частково досліджено у працях О. М. Білобровець [1], А. Боярчука [2], С. І. Жилюка [4], Ю. В. Хитровської [13] та інших учених.

Після свого утворення восени 1905 р. Союз руського народу (СРН) брав активну участь у виборах до Державної Думи Російської імперії. Одним із ключових завдань, яке ставили перед собою чорносотенці, була підтримка ідеології російського монархізму з одночасним возвеличуванням російської нації. Така позиція цього політичного угруповання зумовлювала різко негативне ставлення членів союзу до представників інших етногруп, які проживали в імперії.

Невдовзі після утворення організації Волинь стала одним із головних центрів чорносотенного руху в імперії. Одним із провідних центрів чорносотенного руху в Україні став Почаївський відділ СРН, заснований у 1906 р., а архимандрит Почаївської Лаври був лідером місцевих чорносотенців. У реєстровій книзі Волинського губернського присутствія у справах про